

Nina Stępnicka

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Piotrkowie Trybunalskim

WOLNOŚĆ I PAŃSTWO W GOSPODARCE W ŚWIETLE ROZWOJU MYŚLI EKONOMICZNEJ

Wprowadzenie

Wolność i prawo to jedne z wielu kategorii ekonomicznych i społecznych, które określają gospodarkę oraz wpływają na jej funkcjonowanie. Jak dotychczas w praktyce ekonomii pojawiło się kilka kierunków oraz myśli, które jako jedno z wielu kryteriów, w bardziej lub mniej jednoznaczny sposób, określały oraz charakteryzowały zakres wolności oraz stosunek państwa i gospodarki do prawa. Są nimi m.in.: leseferyzm, libertarianizm, liberalizm oraz etatyzm.

Celem artykułu będzie próba charakterystyki wymienionych nurtów stanowiących zespół poglądów na rolę państwa w gospodarce oraz wskazanie, w jaki sposób nury te podejmuje kwestie wolności i prawa w gospodarce.

1. Wolność i gospodarowanie w ujęciu leseferystycznym

Leseferyzm (z języka fr. *laissez-faire* – pozwólcie czynić, *laissez passer* – pozwólcie przechodzić, *laissez aller*) to szkoła w ekonomii, w której myśl przewodnia koncentruje się wokół założeń, że gospodarka powinna regulować się sama, natomiast zadaniem rządu jest pozostawanie poza jej zasięgiem¹. Leseferyzm opowiada się za nieograniczoną społeczno-ekonomiczną wolnością jednostki. Państwo powinno w jak najmniejszym stopniu ingerować w jej suwerenność oraz decyzje, które podejmuje. Według leseferystów państwo ma za zadanie strzec jedynie fundamentalnych zasad wolności gospodarczej i prywatnej jednostki, a najlepszym regulatorem działalności gospodarczej jest wolny rynek².

¹ D.P. Brennan, *50 Programs to Save the Economy*, DavidPaul Brennan, United States 2008, s. 13.

² B. Majewski, A. Tomaszewski, *ABC przedsiębiorczości*, WSiP, Warszawa 2010, s. 66.

Według M. du Vall, *laissez-faire* to sformułowana przez fizjokratów zasada „pozвольcie działać” lub „zostawcie nas w spokoju” dotyczyła wolności rynku, postulując maksymalizację wolności jednostek, zwłaszcza w działalności gospodarczej, oraz minimalizację władzy państwa. Dla leseferystów wzorem była wiktoriańska Anglia, w której doszło do zniesienia ograniczeń w handlu i podatku dochodowego, co doprowadziło do bezprzykładnego w dziejach wzbogacenia się Anglików i wzrostu potęgi Anglii³.

Termin ten pochodzi od hasła sformułowanego w drugiej połowie XVIII w. przez francuskiego przemysłowca i ekonomistę Vincenta de Gournaya: *laissez faire, laissez passer*, co w wolnym przekładzie oznacza: „Zostawmy rzeczy własnemu biegowi”⁴ lub „Pozostawcie sprawy samym sobie i to w najszerszym możliwym zakresie (poza obronnością), a wszystko samo jakoś się ułoży”⁵. Hasło to zostało później przejęte przez zwolenników liberalizmu gospodarczego⁶. Jego zwolennicy zakładali wówczas, że dobrobyt społeczeństwa zależy tylko od dobrobytu i bogactwa jego członków⁷ oraz głosili zasady wolności jednostki, szczególnie w wymiarze społeczno-ekonomicznym, wolności gospodarowania i wyzwolenia z wszelkich zależności feudalnych.

Inne cechy leseferyzmu, szczególnie te, które opisywały wolność i prawo w aspekcie państwa i gospodarki, zawierają się w następujących sformułowaniach:

1. Państwo pełni rolę zbiorowego pośrednika dla wszystkich obywateli i istnieje po to, by służyć ich interesom. W stwierdzeniu tym zawiera się użyteczna funkcja państwa, które będzie funkcjonować najlepiej, kiedy interesy jego licznych obywateli będą podobne. Z reguły jednak mamy do czynienia z różnorodnością interesów wśród obywateli, co znacznie komplikuje zadania podejmowane przez państwo oraz określenie właściwego sposobu działania.
2. Intencje rządu państwa można uznać za ważne i istotne tylko wówczas, kiedy podejmowane są przez osoby upoważnione do działania w jego imieniu. Oznacza to, że rząd może działać tylko przez swoich agentów, z których każdy w różnym stopniu bierze pod uwagę także swoje interesy, jak również interesy rządu – pracodawcy.

³ M. du Vall, *Neokonserwatyzm w Stanach Zjednoczonych. Od Żywoego Centrum do epoki Reagana*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków 2011, s. 20-21.

⁴ A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Historia gospodarcza Polski*, Key Text Wydawnictwo, Warszawa 2010, s. 180.

⁵ Za: T. Włudyka, *Historia*, [w:] *Instytucje gospodarki rynkowej*, red. M. Smaga, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2012, s. 33.

⁶ A. Jezierski, C. Leszczyńska, op. cit., s. 180.

⁷ M.W. Reder, *Economics: The Culture of a Controversial Science*, University of Chicago Press, United States 1999, s. 247.

3. Rząd pociąga za sobą różnego rodzaju koszty, które nie mają zastosowania w działalności prywatnej. Koszt ten wynika z faktu, że zatrudnienie zasobów, w szczególności personelu ludzkiego, stwarza zapotrzebowanie na kontynuację działalności⁸.
4. Rola państwa miała być ograniczona do roli nocnego stróża, który miał strzec fundamentalnych zasad wolności gospodarowania i prywatnej własności.
5. Działanie człowieka ma zachodzić w warunkach wolności osobistej, równości wobec prawa, poszanowania własności prywatnej, a rolę państwa sprowadza się wyłącznie do pozycji gwaranta podstawowych swobód obywatelskich i dlatego też z założenia państwo nie może ingerować w sferę ekonomiczną⁹.

Leseferizm panujący przez dziesiątki lat był ustrojem pozornie niezależnym, gdyż w praktyce istniały powszechnie obowiązujące reguły i prawa. Państwo jednak nie organizowało na bieżąco życia gospodarczego, co nie zapobiegało szkodliwym zjawiskom, mimo istnienia skodyfikowanego systemu prawnego. Działalność gospodarcza mieszcząca się jedynie w ogólnych ramach prawnych, ale sprzeczna z zasadami etyki i moralności, była dozwolona bez żadnych ograniczeń¹⁰.

2. Liberalizm i libertarianizm a wolność i państwo w gospodarce

Liberalizm (łac. *liberalis* – wolnościowy, *liber* – wolny) to ideologia i zarazem kierunek polityczny, w myśl którego wolność stanowi wartość nadrzędną i ma charakter indywidualistyczny. Wartościami charakterystycznymi dla liberalizmu są także demokracja, wolności i prawa obywatelskie, własność prywatna i wolny rynek. L. von Mises pisze, że ta praktyczna nauka, oparta na wiedzy ekonomicznej i socjologicznej, odrzuca wszelką interwencję, traktując ją jako zbędną i niepotrzebną, a nawet szkodliwą. Niekiedy liberalizm zwany jest także niemożnością interwencji państwa. Nie wyklucza to jednak faktu, że rząd może wydać polecenie dotyczące regulacji cen czy karania gwałcicieli. Dlatego też byłoby bardziej odpowiednie dla liberalizmu nie nazywać cen cenami interwencyjnymi, ale cenami niewłaściwymi¹¹.

⁸ M.W. Reder, op. cit., s. 239-240.

⁹ Por.: *Leseferizm*, [on-line], <http://pl.wikipedia.org/wiki/Leseferizm> (dostęp: 1.08.2013).

¹⁰ T. Włudyka, *Państwo*, [w:] *Instytucje gospodarki rynkowej*, op. cit., s. 85.

¹¹ L. von Mises, *Critique of Interventionism*, Springer-Verlag, United States 2011, s. 97-98.

Do najważniejszych idei liberalizmu zaliczane są m.in.:

1. Idea wolności jako centralna i jednoznacznie najważniejsza idea przedmiotowa, porządkująca wszystkie pozostałe idee. Wolność człowieka nie ma charakteru totalnego; w żadnej wersji, ani historycznej, ani współczesnej liberalizm tego nie postuluje, choć często bywa o to oskarżany. Uprawienie człowieka do bycia wolnym jako akt przyrodzony, co znaczy, że wolność (obok prawa do życia i do własności) jest nieusuwalną cechą naturalnej kondycji ludzkiej. Wolność, stale obecna w hipotetycznym stanie natury (przedspołecznym), bywa odbierana ludziom tylko w wyniku uzurpacji drugiego człowieka. Stąd wolność winna posiadać odbicie w ustroju państwowym, tak aby z natury wolny człowiek nie był zmuszony do życia w warunkach stale zagrażających jego prawom, a więc w warunkach nienaturalnych.
2. Idea indywidualizmu odnosząca się do jednostki ludzkiej, czyli najważniejszej wartości podmiotowej w myśli liberalnej. Znajduje w idei wolności swoje naturalne oparcie.
3. Idea państwa prawa służąca ochronie indywidualizmu przed zakusami społecznych i politycznych większości. Zachowuje równowagę pomiędzy wolnością a władzą.
4. Idea równości pełniąca rolę ograniczoną, ponieważ dla wszystkich liberałów nie ulega wątpliwości, że najszersze zastosowanie idei równości musi prowokować konflikt z wolnością, a więc wartością ważniejszą.
5. Idea społeczeństwa, traktująca społeczeństwo liberalne jako sieć powiązań, współzależności oraz interakcji międzyludzkich. Jeśli wchodzące w jego skład jednostki są świadomymi i aktywnymi obywatelami, wówczas mówi się o społeczeństwie obywatelskim. Idea społeczeństwa stanowi drugi (obok rządów prawa), bardziej nieformalny czynnik zabezpieczający i stabilizujący wolności jednostkowe.
6. Idea wolnego rynku opierająca się o rozszerzenie liberalnego postulatu maksymalizacji wolności człowieka na sferę życia ekonomicznego. Naturalną konsekwencją postulowania swobód indywidualnych, wolności politycznych oraz tolerancji i pluralizmu obyczajowego jest w tym obszarze poparcie wolności gospodarczej, która swoją pełnię uzyskuje w warunkach wolnorynkowych.
7. Idea zmiany społecznej, stałego przechodzenia od rozwiązań gorszych ku lepszym jako bardzo istotny element liberalnego światopoglądu. Państwo prawa, społeczeństwo obywatelskie oraz wolny rynek służą temu pozytywnemu rozwojowi, który jest celem i sensem ich istnienia¹².

¹² P. Beniuszys, *7 idei, 7 fundamentów liberalizmu*, [on-line], <http://liberte.pl/7-idei-7-fundamentow-liberalizmu/> (dostęp: 2.08.2013).

Jak pisze R.A. Tokarczyk, znacznie łatwiej charakteryzować ogólnie liberalizm, niż formułować jego oceny. Jako ideologia niemal nieustannie obecna w myśli politycznej od prawie trzech stuleci, wniosła wyjątkowo duży wkład do kultury politycznej współczesnego świata. Przede wszystkim miała decydujący wpływ na przeobrażenia ustrojowe wielu państw świata. Ogromne zróżnicowanie wewnętrzne tej ideologii i zmienność jej losów w bardzo różnych sytuacjach historycznych domaga się zróżnicowania ocen. Liberalizm oddziałuje z dużym powodzeniem na świadomość polityczną ludzi. W jego funkcjach spleta się reprezentowanie interesów posiadających z dążeniem do uzyskiwania coraz szerszego poparcia dla kapitalizmu ze strony gorzej sytuowanych grup ludzi, którym obiecuje stałą poprawę warunków bytowania¹³.

Wolność, jako warunek indywidualizmu w liberalizmie, może nie wyrażać w pełni zrozumienia, że nie wszyscy jej pragną. Nie może ona być dobrodziejstwem dla tych, którzy nie mogą osiągnąć bądź zachować ekonomicznej samodzielności¹⁴. Główną rolą państwa jest tworzenie ładu gospodarczego i kontrolowanie jego przestrzegania. Państwo, prowadząc swoją politykę, powinno tylko uzupełniać działanie rynku.

Z kolei libertarianizm to doktryna społeczno-polityczna rozwinięta pod koniec lat 60. i na początku lat 70. XX w. na terenie Stanów Zjednoczonych¹⁵. Predestynuje ona jednostkę do moralnie uzasadnionego podejmowania destruktywnych konsekwencji ponoszonych przez otoczenie społeczne¹⁶. Libertarianizm głosi, że szacunek do podobnego i równoprawnego posiadania przez każdego człowieka swojego życia, a tym samym własności oraz owoców tego życia, stanowi podstawę godnego człowieczeństwa. Każdy powinien mieć nieograniczoną swobodę dysponowania swoją osobą i własnością, tj. owocami swojej pracy oraz tym, co dobrowolnie otrzymał (dostał lub kupił) od innych, którzy weszli w posiadanie tego w podobny sposób, o ile nie ogranicza swobody dysponowania swoją osobą i własnością komuś innemu. Jedynym obowiązkiem człowieka jest respektowanie praw innych ludzi¹⁷. Stąd w myśl tego stwierdzenia, jedyną funkcją, jaką miałyby przyjąć prawo bądź rząd, jest zagwarantowanie takiej obrony przed atakami przemocy, jaką jednostka zapewniłaby sobie sama, mając ku temu określone środki.

¹³ R.A. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010, s. 98-99.

¹⁴ Ibidem, s. 100.

¹⁵ M. du Vall, op. cit., s. 33-34.

¹⁶ K. Lech, *Przedsiębiorczość społeczna jako wyzwanie dla przedsiębiorstw oraz organizacji naukowo-dydaktycznych w XXI wieku*, [w:] *Ubóstwo i wykluczenie. Wymiar ekonomiczny, społeczny i polityczny*, red. A. Grzędzińska, K. Majdzińska, A. Sulowska, Młodzi KES, Warszawa 2010, s. 250.

¹⁷ M. du Vall, op. cit., s. 35.

Jak podkreśla M. du Vall, libertarianizm stanowi filozofię indywidualizmu i ograniczonego rządu. Jak pisze autorka, stanowi ruch myślowy oraz polityczny opowiadający się za zwiększeniem uprawnień jednostki oraz minimalizacją zadań państwa do utrzymania bezpieczeństwa i porządku w kraju oraz spełnienia funkcji alokacyjnej. Libertarianizm jest przeciwny używaniu władz państwowych do realizowania programów społecznego dobrobytu, uważając je za naruszenie praw obywateli – podatników. W praktyce politycznej libertarianie mają jeden cel: wywalczyć jak największą sferę wolności osobistej, dlatego wyznawcy tej doktryny są zwolennikami wycofywania się państwa z maksymalnej liczby dziedzin, od gospodarki poczynając¹⁸.

W. Zaluski pisze, że libertarianizm jest koncepcją silnie opowiadającą się za wszystkimi typami wolności osobistej i ekonomicznej, tj. za obniżeniem podatków do możliwie niskiego poziomu, zniesieniem przymusu ubezpieczeń społecznych i zasiłków dla bezrobotnych, prywatyzacją opieki zdrowotnej i edukacji¹⁹. Współczesny libertarianizm ma wiele korzeni, zaś za swoich prekursorów libertarianie uważają: Thomasa Jeffersona, Thomasa Paine'a, Adama Smitha czy Johna Stuarta Milla.

3. Etatyzm w polityce i gospodarce

Etatyzm (fr. *l'État* – państwo, *état* – państwo) to rodzaj polityki społeczno-gospodarczej państwa, którą charakteryzuje własność mieszana, tj. państwowo-prywatna, oznaczającej przejmowanie przez państwo administracji nad prywatnymi przedsiębiorstwami lub tworzenie nowych przedsiębiorstw państwowych przy pomocy kapitału państwowego, a także tworzenie przedsiębiorstw o kapitale mieszanym²⁰. Jak podaje L. von Mises, w teorii etatyzm stanowi doktrynę omnipotencji państwa, zaś w praktyce związany jest z polityką rządu oraz państwa do zarządzania wszystkimi sprawami, przez ustanowienie sieci zleceń i zakazów. Społeczny ideał etatyzmu jest specyficznym rodzajem socjalizmu²¹.

T. Parla i A. Davison piszą, że ideał etatyzmu było stworzenie „krajowej ekonomii” (ang. *national economics*), równoległej i będącej częścią „krajowej polityki” (ang. *national politics*), która podkreślałaby akumulację kapitału oraz pracę na rzecz rozwoju krajowej ekonomii. Zarówno reżim, jak i ochrona lokal-

¹⁸ Ibidem, s. 35-36.

¹⁹ W. Zaluski, *Ewolucyjna filozofia prawa*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2009, s. 113.

²⁰ *Etatyzm*, [on-line], <http://pl.wikipedia.org/wiki/Etatyzm> (dostęp: 2.08.2013).

²¹ L. von Mises, op. cit., s. 97-98.

nego kapitału miały zachęcać do tworzenia klasy krajowych kupców i sprzedawców. Celem etatyzmu nie było ani bezklasowe społeczeństwo, ani liberalno-kapitalistyczny układ, ale rozwój, który miał satysfakcjonować wysoko mierzony interes narodów²².

Etatyzm zasadniczo nie odrzuca indywidualizmu, albowiem wszyscy poplecznicy etatyzmu wprawdzie zwalczają liberalizm gospodarczy, ale nie wszyscy wyrzekają się liberalizmu w ogóle. Jak pisze J. Heller, etatyzm jest umownym zbiorem pojęć i opinii przeciwstawiających się zasadom liberalizmu gospodarczego. Jego najkrótszą charakterystykę

można sprowadzić do stwierdzenia: więcej państwa w gospodarce, niż w liberalizmie, a zwłaszcza pod względem własności, produkcji i redystrybucji dochodów. Główną rolę przypisuje się tu bezpośrednim instrumentom oddziaływania państwa na gospodarkę. Szczególnie rozwinięta forma etatyzmu występowała w krajach socjalistycznych, czyli w systemie gospodarki nierynkowej i powszechnie uspołecznionej²³.

D. Drabińska podaje, że rezultatem rozwoju etatyzmu w wąskim znaczeniu jest istnienie w gospodarce narodowej sektora przedsiębiorstw państwowych. Tradycyjną sferą rozwoju etatyzmu jest infrastruktura ekonomiczna (np.: transport, łączność, energia), bez której niemożliwe jest funkcjonowanie gospodarki państwa jako całości. Rozwój etatyzmu dokonuje się także przez przejmowanie przez państwo przedsiębiorstw stojących u progu bankructwa, jeżeli miały one szczególne znaczenie dla gospodarki narodowej, np. wydobywanie i przetwórstwo surowców strategicznych. Etatyzm rozwija się również w okresie wzmożonych zbrojeń oraz działań wojennych. Inną przyczyną rozwoju etatyzmu jest dążenie do zwiększenia dochodów skarbu państwa – powstają wówczas tzw. monopole państwowe. Obserwacja rzeczywistości gospodarczej i dotychczasowa analiza doświadczeń etatyzmu w skali całego świata pozwala stwierdzić, że rozwój etatyzmu może być usprawiedliwiony tylko wtedy, gdy pobudza on lepsze wykorzystanie potencjału ekonomicznego. W sytuacji, w której etatyzm nie przyczynia się do poprawy kondycji ekonomicznej gospodarki, należy dążyć do jej odetatyzowania²⁴.

²² T. Parla, A. Davison, *Corporatist Ideology In Kemalist Turkey: Progress Or Order?*, Syracuse University Press, United States 2004, s. 129-130.

²³ J. Heller, *Liberalizm i etatyzm w praktyce gospodarczej krajów Unii Europejskiej*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2009, nr 3 (37), s. 29.

²⁴ D. Drabińska, *Etatyzm*, [on-line], <http://biznes.pwn.pl/haslo/3898837/etatyzm.html> (dostęp: 3.08.2013).

W świetle założeń etatyzmu, gospodarki nie można zostawić „samej sobie”, ale należy nią kierować. Państwo powinno podejmować kluczowe decyzje rozwojowe oraz zapewnić każdemu obywatelowi pracę, a także godziwe wynagrodzenia oraz zatroszczyć się o najbiedniejszych i najsłabszych. Jego zadaniem jest również ochrona rynku krajowego. Korzyścią wynikającą z realizacji doktryny etatyzmu jest posiadanie przez polityków w danym państwie dużej władzy. Mają oni bowiem istotny wpływ na to, co się dzieje w kraju; określają zakres pomocy ludziom i ubogim regionom, jak również przedsiębiorstwom, które borykają się z trudnościami w swojej działalności²⁵.

Podsumowanie

Leseferyzm, libertarianizm, liberalizm oraz etatyzm to nurty, doktryny i kierunki w ekonomii, które w odmienny sposób traktują kwestie dotyczące wolności oraz prawa w gospodarce, a także w sposób niejednoznaczny podchodzą do innych kwestii społecznych, gospodarczych, ekonomicznych czy politycznych w państwie, np.: rynku, pieniądza, obronności, interwencjonizmu czy wymiany gospodarczej z zagranicą.

Pierwszy z wymienionych nurtów koncentruje się wokół wolności szeroko pojętej, ograniczając rolę państwa do minimum. Liberalizm i libertarianizm także zapewniają wiele swobód, w tym wolności, oraz odciążają państwo od pełnienia przez nie różnych funkcji: stymulacyjnej, alokacyjnej, regulacyjnej, stabilizacyjnej itd. na rzecz ograniczenia swojej roli do tzw. niewidzialnej ręki. Z kolei etatyzm związany jest z pełnym lub prawie pełnym interwencjonizmem państwowym, ingerencją państwa we wszystkie lub prawie wszystkie sfery życia społecznego, gospodarczego, politycznego itp. Oznacza to także ograniczenie wolności szeroko rozumianej.

Literatura

Beniuszys P., *7 idei, 7 fundamentów liberalizmu*, [on-line], <http://liberte.pl/7-idei-7-fundamentow-liberalizmu/> (dostęp: 2.08.2013).

Brennan D.P., *50 Programs to Save the Economy*, DavidPaul Brennan, United States 2008.

Drabińska D., *Etatyzm*, [on-line], <http://biznes.pwn.pl/haslo/3898837/etatyzm.html> (dostęp: 3.08.2013).

²⁵ *Ekonomia bez tajemnic*, WSiP, Warszawa 2004, s. 48.

- Ekonomia bez tajemnic*, WSiP, Warszawa 2004.
- Etatyzm*, [on-line], <http://pl.wikipedia.org/wiki/Etatyzm> (dostęp: 2.08.2013).
- J. Heller, *Liberalizm i etatyzm w praktyce gospodarczej krajów Unii Europejskiej*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2009, nr 3 (37).
- Jezierski A., Leszczyńska C., *Historia gospodarcza Polski*, Key Text Wydawnictwo, Warszawa 2010.
- Lech K., *Przedsiębiorczość społeczna jako wyzwanie dla przedsiębiorstw oraz organizacji naukowo-dydaktycznych w XXI wieku*, [w:] *Ubóstwo i wykluczenie. Wymiar ekonomiczny, społeczny i polityczny*, red. A. Grzędzińska, K. Majdzińska, A. Sułowska, Młodzi KES, Warszawa 2010.
- Leseferyzm*, [on-line], <http://pl.wikipedia.org/wiki/Leseferyzm> (dostęp: 1.08.2013).
- Majewski B., Tomaszewski A., *ABC przedsiębiorczości*, WSiP, Warszawa 2010.
- Mises von L., *Critique of Interventionism*, Springer-Verlag, United States 2011.
- Parla T., Davison A., *Corporatist Ideology In Kemalist Turkey: Progress Or Order?*, Syracuse University Press, United States 2004.
- Reder W.M., *Economics: The Culture of a Controversial Science*, University of Chicago Press, United States 1999.
- Tokarczyk R.A., *Współczesne doktryny polityczne*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010.
- Vall du M., *Neokonserwatyzm w Stanach Zjednoczonych. Od Żywotnego Centrum do epoki Reagana*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków 2011.
- Włudyka T., *Historia*, [w:] *Instytucje gospodarki rynkowej*, red. M. Smaga, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2012.
- Włudyka T., *Państwo*, [w:] *Instytucje gospodarki rynkowej*, red. M. Smaga, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2012.
- Zaluski W., *Ewolucyjna filozofia prawa*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2009.

FREEDOM AND STATE IN ECONOMY IN THE LIGHT OF ECONOMIC IDEAS' DEVELOPMENT

Summary

Laissez-faire, libertarianism, liberalism and state control are the directions and thinking in economics that in different ways relate to the freedoms and rights in terms of economic and social. Depending on the degree of interference and the role of the state in the economy, in an ambiguous way to take those concerning market, money, defense, interventionism and economic exchange with foreign countries.